

SVETONÁZOR A MORÁLKA, FILOZOFIA A ETIKA

A. F. ŠIŠKIN, K. A. ŠVARCMANOVÁ (MOSKVA)

Otázka o spojení medzi svetonázorom a morálkou, ako aj medzi filozofiou a etikou, nie je nová. Opäť však upútava našu pozornosť, pretože sa zväčšuje špecializácia etiky ako vedy. Súčasne ju aktualizuje aj zostrujúci sa ideologický boj medzi dvoma spoločenskými systémami, socializmom a kapitalizmom — boj, v ktorom otázky morálky a jej teórie majú rozhodujúce postavenie. Bezprostredným stimu'om skúmať túto otázku pre autorov predkladanej state boli materiály XXIV. zjazdu KSSZ, ktorý zdôraznil veľký význam práce na vychovávaní nás v duchu marxisticko-leninského svetonázoru a komunistickej morálky.

*

V našej etickej literatúre posledných rokov pozorujeme prechod od všeobecnej charakteristiky morálky ako formy spoločenského vedomia ku skúmaniu rozličných stránok alebo častí morálky: morálneho vedomia, morálnych vzťahov a činov, otázok vzájomného vzťahu medzi každodenným a teoretickým, individuálnym a spoločenským morálnym vedomím. Skúma sa špecifickosť morálnych noriem v porovnaní so zvykmi, tradíciami a taktiež s inými sociálnymi normami správania, ktoré pôsobia v rozličných sférach ľudskej činnosti — hospodárskej, spoločensko-politickej, právnej, pedagogickej atď. Vynára sa nevyhnutnosť určiť jasnejšie hranice a nadviazať tesné spojenie medzi etikou a empirickou sociológiou, psychológiou, politickou teóriou, teóriou práva, pedagogikou atď. Ak napríklad sociológia skúma rozličné normy a modely správania ako určitý prvok kultúry, ako formu kultúrnych hodnôt, ktoré majú dôležitú úlohu v živote individua i spoločnosti a na druhej strane ako prvok systému spoločenskej kontroly nad správaním (kontroly, predpokladajúcej rozličné formy presvedčovania i prinucovania, povzbudenie i odsúdenia, výchovy i sebvýchovy), tak etika ako veda, skúmajúc podstatu morálneho vedomia a morálnych vzťahov, objasňuje charakteristické zvláštnosti morálnych noriem a morálnych hodnotení,

zvláštne spôsoby ich uplatnenia v ľudskom správaní v porovnaní s inými normami a hodnoteniami, zvláštne podmienky „povinnosti“ a zodpovednosti za činy, zvláštnu úlohu morálky vo výchove človeka atď. V spojitosti s týmto sa odhaľuje potreba v zmysle vnútorného mechanizmu regulácie ľudského správania, ktorú skúma psychológia. Pravda, otázky psychológie morálneho vedomia (ako aj otázky morálky v kontexte sociológie a sociálnej psychológie) sa zatiaľ ešte veľmi málo preskúmali. Málo preskúmané sú i otázky vzťahu medzi etikou a pedagogikou a iné otázky.

Tieto rozmanité otázky sa už položili. Najväčšia pozornosť sa venuje otázke o úrovniach etických vedomostí, ich zvláštnych úlohách a metódach na každej úrovni, zahŕňajúca skúmanie samých predpokladov etiky ako vedy (metaktiku). Medzi marxistami, ktorí sa zaoberajú problémami etiky, prebieha známa špecializácia, spojená s odlišnosťou aspektov prístupu k etickým problémom.

Marxisti, ktorí pracujú v tejto oblasti, sa zameriavajú na detailné teoretické rozpracúvanie otázok etiky a špecializujú sa; to je dokázateľný fakt. Treba si uvedomiť, že takmer donedávna sa etika často redukovala na jednoduché komentovanie jednotlivých tvrdení klasikov marxizmu-leninizmu o morálke a na popularizáciu morálnych noriem našej spoločnosti. Nedostatkom mnohých prác o etike bolo moralizátorstvo, zámena etických kritérií poučkami, radami, hodnoteniami, príkladmi atď. Je tu snaha prekonať tento nedostatok, hlbšie preniknúť do otázok etickej teórie, vytvoriť logicky usporiadaný systém etických pojmov, spresniť terminológiu atď.

Detailne skúmať etické problémy nabáda i všeobecný proces špecializácie vedeckého poznania, tendencia deliť vedy na stále menšie „časti“, odohrávajúca sa v podmienkach vedeckotechnického pokroku. Táto špecializácia (a s ňou spojená formalizácia vedy) má v buržoáznej spoločnosti ako svoj rub snahu pretrhnúť všetky nite, ktoré spájajú vedu s filozofiou. Sama filozofia nadobúda špecializovaný charakter.

Tak predstavitelia analytickej filozofie, rozšírenej v Anglicku a niektorých iných krajinách, skúmajú filozofické kategórie ako spôsoby používania jazyka. Opísať toto používanie, nájsť v ňom prameň ťažkostí, nad ktorými sa trápila klasická filozofia, ukázať nerozriešiteľnosť týchto ťažkostí a napokon aj nezmyselnosť uvažovania o klasických problémoch filozofie — na to sa redukovala úloha tzv. analytickej filozofie. V súlade s tým preniesla táto škola ťažisko filozofie v oblasti etiky z „nerozriešiteľných“, „metafyzických“ problémov etiky na analýzu jazyka morálky, na výskum používania slov, v ktorých ľudia vyjadrujú svoje morálne úvahy. Tieto úlohy rieši „metaetika“, rozpracúvaná predstaviteľmi spomenutej filozofickej školy.

Ak aj nezabíhame do podrobnejšej charakteristiky takéhoto prístupu k filozofii a etike, spozorujeme, že je v ňom výrazne vyjadrené úsilie dištancovať sa od boja ideí, úsilie o deideologizáciu etiky. Túto tendenciu nachádzame aj u predstaviteľov súčasnej axiológie. Napr. autor knihy *Štruktúra hodnôt* R. Hartman, horliac za prechod etiky od filozofie k formalizovanej vede o hodnotách (časťou ktorej, podľa Hartmana, je etika, alebo presnejšie, metaetika), poukazuje

na nevyhnutnosť zbaviť etiku ideologického boja, pretvoriť ju na „objektívnu“ vedu, k čomu má dopomôcť axiologický prístup k etickým problémom¹. V skutočnosti však ani analytická filozofia a etika, ani axiológia (zahŕňajúc k nej aj interpretáciu R. Hartmana) sa neoslobodzujú od ideológie. Problém nespočíva iba v tom, že samo úsilie zbaviť sa ideológie je vlastne ideológiou (ideológiou, ktorá zakrýva boj ideí v súčasnej spoločnosti), ale aj v tom, že súčasná buržoázna filozofia a etika sa v skutočnosti nemôže zbaviť tých problémov, ktoré mali miesto v klasickej filozofii a etike. Analýza jazyka (ktorá má určitý význam v ktorejkoľvek oblasti poznania) všima si problém spojenia jazyka a myslenia s objektívnou skutočnosťou, problém hodnôt predpokladá skúmanie spojenia subjektívneho a objektívneho, relatívneho a absolútneho atď. Vyháňajúc „metafyzické“ problémy z hlavnej brány, filozofia ich vpúšťa zadnými dvierkami.

V úsilí sovietskych etikov o špecializované skúmanie otázok morálky nemožno vidieť nijaký vedomý únik od filozofie, od jej starých a večne nových problémov, únik od zápasu ideí, ktorý sprevádzal celý vývin filozofie (aj vtedy, keď zápasiace filozofické systémy predstavovali svoje myšlienky ako všeludské, zodpovedajúce „večnej podstate“ človeka, absolútnemu rozumu atď.). Tu, ako sme spomenuli, možno pozorovať úsilie o všestrannejšie a hlbšie skúmanie otázok etickej teórie, o skúmanie morálky ako určitého systému regulovania ľudských vzťahov, komunikácie, výchovy a sebaučiny, vyžadujúceho rozmanité metódy štúdia: formalizáciu, systémovú analýzu, metódy empirického výskumu (s uplatnením matematických spôsobov spracovania výsledkov pozorovaní), rozpracovanie zvláštnej logiky noriem a hodnotení atď.

Všeobecné názory, ktoré treba nevyhnutne brať do úvahy pri uskutočňovaní výskumu takého druhu a pri uplatnení zodpovedajúcich metód, spočívajú v tom, aby sa 1. „nepripisoval predmetu výskumu vyšší stupeň presnosti, než ktorý je určený samou podstatou predmetu“², 2. neodievať do terminológie súčasných metód výskumu ten „materiál“, ktorý sa nemôže skúmať pomocou týchto metód. Nemožno „zabúdať“ na svetonázorovú, ideologickú podstatu morálneho vedomia a morálnych vzťahov, ktorá sa nesmie zanedbať formalizáciou objektu výskumu. Také nebezpečenstvo jestvuje. Etika ako veda o morálke je historicky tesne spätá s filozofiou. To, že rozvoj etických výskumov stále viac mení etiku na samostatnú oblasť poznania, vôbec neznamená, že etika nepotrebuje už filozofiu, alebo ju potrebuje natoľko, nakoľko ju potrebuje ktorákoľvek špeciálna veda.

Základy morálky, jej základné otázky, ktoré sa týkajú mravných hodnôt a princípov správania sa, vytvárajú sféru mravných presvedčení človeka. Sú neoddeliteľné od celkového svetonázoru, od otázok o mieste človeka v okolitom svete, o vzťahu k nemu, o chode histórie, o úlohe človeka v nej, o zmysle jeho života, o hraniciach zodpovednosti človeka za všetko, čo ho obklopuje, a za jeho činy — od otázok, na základe ktorých sa tak výrazne od seba odlišili napríklad Tolstoj a Dostojevskij. Tieto aj iné otázky sú často predmetom premýšľania

¹ Pozri HARTMAN, R. S.: The Structure of Value: Foundations of Scientific Axiology, Carbondale a. o. 1967, s. 47.

² KUMBS, F. G.: Krizis obrazovanija v sovremennom mire. Sistemyj analiz, Moskva 1970, s. 107.

u ľudí, ktorí nemajú nijakú filozofickú prípravu a neabsolvovali „kurz etiky“. Stavajú ich život, podmienky ľudského spolunažívania a vlastnú praktickú skúsenosť. Beda, ak filozofia, ktorá sústredí pozornosť na problémy logiky a dialektiky myslenia, odmieta takéto otázky, alebo ich považuje za druhoradé. Vtedy nevyhnutne ochudobňuje svoju problematiku a vydáva otázky svetonázoru a morálky do bezvýhradnej moci náboženstva, ktoré sa vždy a obzvlášť teraz, hlboko zaujíma a zaujíma o tie otázky, pretože v tom vidí jeden z najdôležitejších prostriedkov upevnenia svojho vplyvu na ľudí. Popredné filozofické myslenie minulosti nerezignovalo na túto otázku a utvrdzovalo racionálny svetonázor a racionálne základy mravnosti v boji s náboženskou ideológiou.

*

Otázky spojenia svetonázoru, vedomostí a mravnosti získavali zvláštny význam v tých historických epochách, keď spoločnosť stála pred nevyhnutnosťou radikálnych premien vo svojom usporiadaní. V predvečer buržoáznej revolúcie vo Francúzsku ideológovia tejto revolúcie, pri všetkej rozličnosti svojich názorov na charakter výchovy človeka, vcelku veľmi vysoko oceňovali úlohu výchovy pri formovaní nových ľudí, pri rozvoji tvorivých síl, mravných kvalít a veľmi energicky zdôrazňovali prvoradý význam správnych myšlienok v konaní človeka. Známy francúzsky materialista-osvietenec K. Helvetius videl vo vede o človeku a jeho výchove (za takú vedu považoval filozofiu — „vedu mudrcov“) časť vedy o riadení hospodárstva, ktorú majú uplatňovať vládcovia, ktorým ide o blaho ich národov. Táto veda má pomáhať ľuďom „získať cnosti a nadanie, ktoré sú pre nich želateľné“. Rousseau, popierajúci celou silou svojho krasorečníctva rozhodujúci vplyv vied a umení na mravy v histórii spoločnosti (mysliteľ, ktorý vo svojom *Emilovi* vytvoril svojráznu pedagogickú „robinzonádu“), v tom istom čase zdôrazňoval veľké blaho pre národy, ktoré vyplýva zo zjednotenia cností, vied a moci.

Marxizmus zdedil od osvietenecov a ich pokračovateľov — utopických socialistov — vieru v sociálny progres, v silu ľudského rozumu, vedúcich myšlienok, výchovy a osvetý. Hovorilo sa o pokroku na jeho novom stupni, späťom s bojom robotníckej triedy za jej oslobodenie, s rozvojom sebauvedomenia tejto triedy. Hovorilo sa o spojení nového svetonázoru, novej (socialistickej) ideológie s robotníckym hnutím, t. j. o spojení vedy s masou výrobcov — úloha, ktorá sa nikdy v minulosti nestavala. Súčasne s tým marxizmus ukázal, že prevýchovu ľudí, zbavenie ich nedostatkov a predsudkov starej spoločnosti nemožno uskutočniť iba osvetou, že nemôže byť odtrhnutá od praktického boja mas za novú spoločnosť, od prestavby v dejinách, no ukázal aj ich skutočnú úlohu — ako sily, vyvolanej potrebami spoločenského rozvoja a bezprostredne zahrnutej do historickej tvorivosti mas.

V súhrne myšlienok, z ktorých sa skladá marxisticko-leninský svetonázor, veľký význam mala od samého začiatku jestvovania marxizmu myšlienka potvrdenia dôstojnosti človeka, vzťahu k človeku ako najvyššej hodnote. Táto humanistická myšlienka sa vinie ako červená niť od raných Marxových prác po

posledné Leninove práce. V roku 1843 Marx napísal v Nemecko-francúzskych ročenkách: „Kritika náboženstva sa dovŕšuje učením, že *človek je najvyššou bytosťou pre človeka*, dovŕšuje sa teda *kategorickým imperatívom, ktorý velí odstrániť všetky vzťahy*, v ktorých je človek poníženou, porobenou, bezmocnou, opovrhnutiahodnou bytosťou.“³

Hoci kurzívou zvýraznené slová o človeku ako najvyššej bytosti pre človeka patria Feuerbachovi, v danom kontexte vyjadrujú jadro revolučnej etiky marxizmu, etiky boja za človeka, za nové spoločenské vzťahy, dôstojné človeka — etiky, ktorá sa rozchádza s abstraktným prístupom k človeku a k jeho morálke a vyjadruje humanizmus bojovníkov za oslobodenie spoločnosti od všetkých druhov vykorisťovania a útlaku.

Asi po 80 rokoch neskôr, v podmienkach zvíťazivšej socialistickej revolúcie v Rusku, jej vodca V. I. Lenin opäť poukázal na reálne poslanie morálky bojovníkov za komunizmus. Hovoril, že toto poslanie spočíva v pomoci ľudskej spoločnosti „pozdvihnúť sa vyššie, zbaviť sa vykorisťovania práce“.⁴ Lenin vyzýval každého pracovníka, každého mladého človeka prispieť k budovaniu novej spoločnosti, k vytvoreniu životných podmienok, nevyhnutných a dôstojných pre človeka.

Ak osvietenci spájali ideál rozumnej spoločnosti, zabezpečujúcej slobodné rozvitie osobnosti, so súkromným vlastníctvom (len nejasne predpokladajúc, že táto spoločnosť sa môže prejavíť vôbec nie ako rozumná a cnostná), tak marxisticko-leninský svetonázor spája úlohu vytvorenia novej spoločnosti s oslobodením ľudí od pút súkromného vlastníctva, ktoré historicky dozrelo. Ľudia socialistickej spoločnosti sú slobodní v tom zmysle, že čím ďalej tým viac uskutočňujú rozumovú kontrolu nad svojimi výrobnými silami a spoločenskými vzťahmi a vytvárajú stále priaznivejšie podmienky pre rozvoj človeka, ktoré sú — podľa Marxových slov — samoúčelom a opravdivou ríšou slobody. Taký rozvoj má na zreteli človeka vysokej duchovnej — vrátane morálnej — kultúry. Znamená to, že ciele, ktoré sa človeku vnucovali v práci ako vonkajšia nevyhnutnosť, sa stávajú cieľmi samého individua, sú jeho „sebarealizáciou“ a vzťah k inému ako k prostriedku realizácie niečích cieľov sa mení na vzťah k nemu ako samoúčelu, t. j. na pravý ľudský vzťah. Kantova formula o človeku ako účele bola iba túžbou po takých vzťahoch.

Komunizmus ako reálne hnutie súčasnosti, ako nový spoločenský poriadok, ktorého základy už boli položené v mnohých krajinách, je predmetom snažení miliónov ľudí, ich životným dielom, ich sociálnym ideálom. V ňom sa stelesňujú i nádeje na morálnu obnovu spoločnosti a človeka, ktoré nemajú svoj základ v abstraktnej ideji, ale v pochopení historickej nevyhnutnosti prechodu od triednej spoločnosti k beztriednej. V podmienkach začínajúceho budovania novej spoločnosti Lenin — keď rozvíjal myšlienku tvorcov marxizmu o komunistickej revolúcii ako nevyhnutnej podmienke pretvorenia ľudí a spájal toto pretvorenie so zmenou základov života ľudí — poukázal na hlboké spojenie medzi komunistickým svetonázorom, vedomosťami a morálkou vo výchove mládeže.

³ MARX, K.—ENGELS, F.: Sočinenija, t. I., s. 422.

⁴ LENIN, V. I.: Poln. sobr. soč., t. 41, s. 313.

Odpovedajúc mládeži na otázku, „čomu sa treba učiť“, hovoril 1. o získavaní vedomostí, nevyhnutných pre výstavbu novej spoločnosti (pre budovanie priemyslu a poľnohospodárstva na základe súčasnej vedy) a 2. o získavaní vedomostí, „výsledkom ktorých je sám komunizmus“, o umení „spracovávať komunistické názory“ (t. j. komunistický svetonázor). Odpovedajúc na otázku, „ako sa učiť“, hovoril o komunistickej morálke ako nevyhnutnej stránke „každého vzdelávania, výchovy a štúdia“.⁵

Morálna stránka vzdelávania, výchovy, štúdia, t. j. celého procesu formovania dorastajúceho pokolenia v našej spoločnosti, predpokladá vypracovanie hlbokého presvedčenia, t. j. organickej jednoty myšlienok, citov a vôle, smerujúcich k jednému cieľu — k vybudovaniu komunizmu. Toto presvedčenie je taktiež jednotou objektívneho poznania a spoločenských (vrátane morálnych) hodnôt. Možno ho tvoriť osvojením si teórie v tesnej spojitosti s praktickým bojom za novú spoločnosť — bojom, ktorý učí jednomyselnosti a solidárnosti, disciplíne a vytrvalosti, oddanosti spoločnej veci. Všetko toto, ako neraz zdôrazňoval Lenin, musí sa dosiahnuť prácou i odriekaním a nemožno očakávať, že to získame peknými rečami o mravnosti alebo povrchným osvojením si komunistických hesiel.

V čase III. zjazdu komsomolu mala mládež skúsenosť z nedávneho boja svojich otcov, brániacich sovietsku moc proti Kolčakovi a Denikinovi. Mnohí mladí ľudia boli sami bezprostrednými účastníkmi tohto boja, osvojovali si jeho dialektiku na vlastnej skúsenosti. V súčasnosti, keď mládež nemá bezprostrednú skúsenosť z boja proti vykorisťovateľom, osobitný význam z hľadiska výchovy získava škola socialistickej práce a disciplíny, a taktiež škola medzinárodnej solidarity s národmi, bojujúcimi proti imperializmu. Veľký význam získava rozpracovanie komunistického svetonázoru, tvorivé hľadanie odpovedí na nové, zložitejšie otázky života (než boli v podmienkach priameho stretnutia s nepriateľmi) — hľadanie, spojené s bojom proti silám a tradíciám starej spoločnosti, proti jej ideovému odporu.

Úloha zjednotenia vedomostí, svetonázoru a morálky v podmienkach súčasnej epochy života našej spoločnosti je zreteľne vyjadrená tak v Správe o činnosti ÚV KSSZ XIV. zjazdu KSSZ, ako aj iných materiáloch zjazdu. „Bez vysokej úrovne kultúry, vzdelávania, spoločenskej uvedomelosti, vnútornej zrelosti ľudí komunizmus nie je možný, ako nie je možný ani bez zodpovedajúcej materiálno-technickej základne“, povedal s. L. I. Brežnev. Charakterizujúc ďalej cesty formovania morálno-politických vlastností sovietskych ľudí, poznamenal, že „jadrom každej ideovovýchovnej práce je *formovanie komunistického svetonázoru u najširších mas pracujúcich*, ich výchova v myšlienkach marxizmu-leninizmu“. Zdôrazňoval ďalej, že „komunistická morálka a svetonázor sa utvrdzujú v nepretržitom nekompromisnom boji s prežitkami minulosti“.

V materiáloch zjazdu, najmä v Správe o činnosti ÚV KSSZ, sa nepoukazuje iba na toto všeobecné zameranie práce na výchove ľudí, ale aj na aktuálne praktické úlohy tejto činnosti: výchova ku komunistickému vzťahu k práci,

⁵ Pozri LENIN, V. I.: c. d., s. 301–313.

k novej pracovnej disciplíny, k oddanosti socialistickej vlasti a socializmu, k ustavičnému udržiavaniu tej morálnej atmosféry, ktorá napomáha „utvrdeniu vážneho a starostlivého vzťahu k človeku, čestnosti, náročnosti k sebe i druhým, dôvery, spojenej s prísnou zodpovednosťou, skutočného súdružského ducha v práci i vo všetkých oblastiach spoločenského života“.

Historicky sú tieto požiadavky našej morálky spojené s tradíciami pracovnej morálky nás, ale aj vyspelej morálky mnohých pokolení bojovníkov za slobodu a osvetu ľudu, najmä s tradíciami revolučného boja robotníckej triedy našej krajiny pod vedením marxisticko-leninskej strany.

Výchova nás, výchova mládeže v duchu uvedených požiadaviek a tradícií (obohatených skúsenosťou výstavby novej spoločnosti) je stálou úlohou strany, štátu, celej sovietskej spoločnosti. Taká výchova nevyžaduje od našich inštitúcií a organizácií iba správne pochopenú propagandistickú prácu, ale aj pozornosť na výchovné dôsledky svojej činnosti, pretože „morálno-politické kvality sa formujú celým našim socialistickým životným štýlom“ — myšlienka, ktorá je zreteľne vyjadrená v dokumentoch zjazdu. Pozornosť venovaná teoretickému objasňovaniu nášho spoločenského života, jeho zákonitostí a tendencií, je nevyhnutná. Zjazd poukázal na nevyhnutnosť hlbokého rozpracovania mnohých problémov socialistickej a komunistickej výstavby. Uprostred problémov, ktoré vyžadujú takéto rozpracovanie, nemalý význam majú filozofické problémy nášho svetonázoru a našej morálky.

*

Po Marxových a Engelsových základných prácach rozpracúvali marxistickú etiku predovšetkým ako uplatnenie materialistického chápania histórie v oblasti mravnosti (práce Lafarguea, Labriolu, Mehringa, Plechanova, Lunačarského a i.). Začiatky vedeckého skúmania otázok o pôvode mravnosti, o jej historickom, triednom obsahu, o jej úlohe v triednom boji a v živote jednotlivcov boli položené až na základe materialistického chápania dejín. Na tomto základe sa ukázala možnosť vyjasnenia otázky objektívneho kritéria mravného dobra v dejinách (ako aj otázky o úlohe mravného zla), o mravnom význame boja za upevnenie komunizmu, o mieste jednotlivca v tomto boji, o jeho mravných princípoch, o vzťahu spoločenského a individuálneho morálneho vedomia, o ciele a prostriedkoch a iné. Rozhodujúci význam tu mali práce V. I. Lenina.

Čo sme povedali, ešte neznamená, že všetky tieto otázky sa už definitívne vyriešili, že na ich riešenie stačí, čo sa už urobilo. Nie, nevyhnutné je ďalšie uplatňovanie materialistického chápania histórie pri rozvíjaní mravnosti, mrálnych doktrín a etických teórií. Oblasť výskumu je tu neobyčajne veľká. Zvlášť nevyhnutné je systematické skúmanie pokusu o formovanie novej morálky v závislosti od podmienok boja za novú spoločnosť, od zrelosti nových spoločenských vzťahov v socialistických krajinách, od úspechov i ťažkostí výchovy atď. XXIV. zjazd KSSZ zdôraznil, ako sme poznamenali, nevyhnutnosť väčšej pozornosti našich kádrov voči výchovným výsledkom svojej činnosti, svojich ekonomických a organizačných rozhodnutí. Štúdium výchovného efektu našej

činnosti: hospodársko-organizačnej, kultúrnej, pedagogickej, propagandistickej a i., propagande najlepších typov spojenia hospodársko-organizačnej činnosti s výchovou, hľadanie ciest zvýšenia výchovného efektu našej činnosti — to sú jedny z najdôležitejších úloh, ktoré vyžadujú tak mnohostranný sociálny výskum, ako aj filozoficko-etické úvahy. Nevyhnutnou stránkou tejto úlohy je vyjasnenie príčin životnosti rozličných prejavov „morálneho zla“ v našom živote, hľadanie účinných prostriedkov na jeho odstránenie atď. Problém spojenia ekonomiky a morálky s celou svojou zložitou a špecifickosťou v podmienkach socializmu je širokým poľom uplatnenia i rozvoja materialistického chápania histórie.

Jedným z najdôležitejších filozofických problémov etiky je problém určenia kritéria mravného dobra v dejinách i v živote jednotlivca — problém, ktorý získava veľký význam v súčasnom zápase ideí. Dejiny etiky poznajú veľké množstvo prístupov k určeniu mravného dobra („blaha“, cnosť atď.). Tieto prístupy možno rozdeliť na dva typy: metafyzický (špekulatívny) a empirický. Súčasná pozitivistická filozofia odmieta určenie dobra ako nejakého mimosvetového počiatku alebo ako nejakej vlastnosti, dostupnej citom podľa analógie s vlastnosťami vecí. V mnohom súhlasili so známym anglickým reformátorom etiky J. Moorom, ktorý nazval také určenia „naturalistickým omylom“ starej filozofie.

Nemožno popierať tvrdenie, že etika v klasickej filozofii nesprávne stotožňovala mravné dobro s užitočnosťou, príjemnosťou, záujmom, slasťou atď., nehovoriac už o špekulatívnom hľadaní absolútneho dobra. Nemienime popierať ani tvrdenie o „nerozložiteľnosti“ dobra, o nemožnosti jeho redukovania na kvantitatívne prvky. No nerozdeľujeme ani to Moorovo tvrdenie, že dobro nemožno určiť a môže byť postihnuté iba intuíciou, ani tie tvrdenia, ktoré sformulovali tzv. „emotivisti“, vychádzajúci z Moorovej kritiky „naturalistického omylu“ starej filozofie. „Emotivisti“ vrátili svoje práva Humovmu presvedčeniu o tom, že morálne sudy nemajú nič spoločné so súdmi faktov, že medzi tým, čo jestvuje, a tým, čo má byť, leží priepasť, že morálne sudy sa nachádzajú mimo vedy a logiky: vyjadrujú iba moje city a stanoviská, a taktiež moje úsilie vplývať na city a stanoviská iných. V posledných rokoch predstavielia lingvistickej (analytickej) filozofie sa snažili pomocou analýzy „jazyka morálky“ opustiť túto krajne subjektivistickú pozíciu a nájsť univerzálne princípy morálky (ktoré môžu byť predmetom úvah, presvedčení, sporov atď.). No tieto pokusy sa ukázali vzdialené od života, od histórie, rovnako ako staré pokusy klasickej filozofie nájsť večný mravný zákon, záväzný pre všetkých. Úloha týchto pokusov je však teraz iná, ako bola predtým. Ak v období zápasu s feudalizmom mali pokusy tohto druhu reálne ospravedlnenie, pretože vyjadrovali záujmy veľkej väčšiny obyvateľstva (to im pridávalo „všeľudský zvuk“), dnes také pokusy objektívne vyjadrujú úsilie odpútať masu ľudí od boja za svoje životné záujmy, duchovne i morálne ich podriaďiť vládnucej triede.

Vo všeobecnosti charakteristickou črtou buržoáznej etiky povojnového obdobia — ako svedčia o tom jej súčasní interpretátori (vzdialení marxizmu) — je „úpadok názoru, že človek vo svojej podstate je morálnou bytosťou“, že

„morálne zlo predstavuje iba povrchový aspekt ľudskej prirodzenosti“, — názoru, vlastného triednej etike. Namiesto optimistického názoru na človeka vzniká stredoveká koncepcia hriešneho človeka, zdôrazňujúceho náklonnosť k zlu ako určujúcu črtu človeka. S touto koncepciou úzko súvisí rozčarovanie z ľudského rozumu, z jeho schopnosti rozlišovať medzi dobrom a zlom. Neopozitivistí (najmä emotivistí, o ktorých sme hovorili) vyzdvihli tvrdenie, že veda, ľudský rozum nemôžu mať uplatnenie vo sfére morálky. Existencialisti tvrdia, že teória hodnôt, skúmaná ako rad princípov alebo ako opísanie procedúry rozlíšenia dobra a zla, nie je možná, pretože ľudské hodnoty sú vlastným výtvorom každého človeka. A hoci aj v buržoáznej etike jestvujú pozície, ktoré vyjadrujú nesúhlas s uvedenými tvrdeniami⁶, tieto tvrdenia si vybojovali dostatočne široké uznanie.

Našou úlohou je podrobiť dôslednej kritike tieto tézy, ako aj pokusy súčasných ideológov buržoázie vydávať princípy buržoáznej ideológie, jej sociálne a morálne hodnoty za niečo absolútne, všeludské⁷.

Kritérium historického mravného dobra, o ktorom sme hovorili, je organicky späté so zákonom vzrastajúcej aktivity ľudských mäs v priebehu spoločenských prerodov, s uvoľnením a rozvojom tvorivých síl človeka, s potvrdením jeho ľudskej dôstojnosti. V súčasných podmienkach je späté s osloboditeľským hnutím robotníckej triedy a bojom národov proti imperializmu, ako aj s pokusom o vybudovanie novej spoločnosti a formovanie nového človeka. Dáva možnosť vydeliť v histórii mravného rozvoja ľudstva a v histórii etických učení to, čo viedlo spoločnosť vpred po ceste morálneho vývinu, čo bolo reálnym príspevkom k rozvoju ľudskej kultúry; jasne ukazuje mládeži kapitalistického sveta, za čo a ako treba bojovať, hovorí o neoddeliteľnosti morálneho pokroku od boja za komunizmus. Z tohto pravda, nevyplýva, že mravné kritérium môže byť úplne stožnené so všeobecným kritériom sociálneho pokroku, morálka s politikou atď. Problém špecifickosti mravného, historicky konkrétne spojenia medzi politikou a mravnosťou si vyžadujú detailný výskum podobne, ako aj mnohé iné problémy: spojenie triedneho a všeludského, vlastenectva a internacionálnej solidariity, spoločenských potrieb a osobných záujmov, formálnej disciplíny a osobného svedomia, zodpovednosti a dôvery atď.

S niektorými z týchto otázok sa stretávame najmä v praktikách medzinárodných vzťahov a protiimperialistického zápasu národov (otázky rozlíšenia a spájania morálnych požiadaviek demokracie a socializmu, triedneho a všenárodného atď.), iné sú predmetom pozornosti v každom pracovnom kolektíve, keď posudzuje, napríklad kolízie spojené s narušením tých či oných noriem kolektívu jedným z jeho členov. V určitých prípadoch morálne zlo nespočíva v narušení prijatých požiadaviek kolektívnosti, ale v dogmatickom prístupe k nim, v brzení iniciatívy a samostatného konania jednotlivcov, v zbavení sa

⁶ Uviedli sme tieto tvrdenia v skrátenom preklade podľa knihy *Approaches to Ethics*, New York 1962, s. 377—378.

⁷ Rovnako treba ostro kritizovať pozície revizionistov útočiacich sprava, ktorí sa usilujú zmieriť morálne princípy proti sebe stojacich tried v koncepcii „humanistickej etiky“, ako aj pozície „ľavých“ extrémistov, ktorí považujú každý humanizmus za „buržoázny“ pojem, hlásajú bezzásadovosť pri výbere prostriedkov na dosiahnutie cieľa a pod.

osobnej zodpovednosti atď. Otázky výchovy ku komunistickému vzťahu k práci, ku kolektívu v súčasných podmienkach socialistickej spoločnosti (keď sa riešia nové, zložitejšie úlohy) vyžadujú hlbšie chápanie podstaty socialistickeho kolektivismu ako predtým.

Rad etických otázok vyžaduje filozofické skúmanie vo svetle súčasnej vedeckotechnickej revolúcie. Vedeckotechnický pokrok veľmi ostro nastolil starý filozoficko-etický problém spojenia vedy, techniky a humanizmu, ktorého riešenie — nie iba v teórii, ale v samom živote — je možné iba v podmienkach socializmu. V podstate je tento problém jednou stránkou úlohy, ktorú postavil XXIV. zjazd KSSZ: organicky zjednocuje výdobytky vedeckotechnickej revolúcie s prednosťami socialistickeho hospodárskeho systému. V buržoáznej spoločnosti vedeckotechnická revolúcia ostro postavila problém „ľudských vzťahov“, majúci na zreteli obrovské straty produktivity práce, ktoré vznikajú z ignorovania ľudského faktora vo výrobe, charakteristického pre kapitalizmus (nevšímavosť voči zdraviu ľudí, k ich náladám atď., nehovoriac už o vážnych prekážkach, ktoré nedovoľujú zvyšovať kvalifikáciu i celkovú kultúru pracovníka). Prakticky kapitalizmus nie je schopný vyriešiť tvorbu ľudských vzťahov, pretože by to znamenalo zameniť vzťahy vykorisťovania vzťahmi spolupráce.

Socializmus na pôde vzťahov vzájomnej pomoci a spolupráce medzi ľuďmi, rasti blahobytu a kultúry pracujúcich (XXIV. zjazd strany tu odкрýva nové bohaté perspektívy) disponuje nevyčerpatelnými prednosťami pri vytváraní ľudských vzťahov. Tieto prednosti majú sa využívať v každom pracovnom kolektíve, jednak na vytvorenie správnych vzájomných vzťahov medzi pracovníkmi, jednak medzi vedúcimi a podriadenými — vzťahov, ktoré by zabezpečili vzájomnú úctu i náročnosť, dôveru i zodpovednosť, duch priateľstva i prísnej disciplíny a podporovali by rast zainteresovanosti a tvorivej aktivity pracovníka, ako aj vytvorenie a upevnenie zdravých nálad. Problém spojenia materiálnych a morálnych stimulov práce získal v dnešných podmienkach nový obsah a vyžaduje si všestranné skúmanie.

Socializmus e povolaný riešiť aj mnohé iné otázky, týkajúce sa záujmov človeka, otázky, ktoré stavia vedeckotechnický pokrok, napríklad otázku vzťahu človeka k prírode, otázku sociálno-etických aspektov zásahov vedy do ľudského organizmu a i.

Ako je známe, marxistická teória poznania sa rozišla s gnozeologickými „robinzonádami“ (ktoré redukovali poznanie na vzťah nazerania mimohistorického subjektu na mimohistorický objekt) a vo svojich základoch je neoddeliteľná od historického prístupu k poznaniu. To treba mať nevyhnutne na zreteli pri skúmaní problémov morálneho vedomia v jeho teoreticko-poznávacom aspekte.

Vezmime si ako príklad otázku slobody osobnosti, vzťahu medzi nevyhnutnosťou a slobodou — otázkou, bez ktorej — ako písal Engels — „nemožno súdiť o morálke a práve“.⁸ V predmarxistickej a súčasnej buržoáznej filozofii sa otázka o slobode a nevyhnutnosti skúmala obyčajne ako teoreticko-poznávací problém, ktorý má vzťah predovšetkým k jednotlivému subjektu. Jeho formu-

⁸ MARX, K.—ENGELS, F.: Sočinenija, 20, s. 115.

lovanie bolo obyčajne takéto: disponuje človek slobodnou vôľou pri výbere svojich činov, alebo je jeho vôľa determinovaná fyzickým usporiadaním človeka a vonkajšími okolnosťami? Tu sa zrážali pozície determinizmu, vylučujúceho slobodnú vôľu (a nezriedka uzavierajúceho konanie človeka do železných pút príčinnosti, od večnosti daných), a indeterminizmu, považujúceho vôľu za slobodnú v zmysle plnej nezávislosti od nevyhnutnosti. Iba nemnohí myslitelia minulosti sa priblížili k dialektickému chápaniu vzťahu nevyhnutnosti a slobody. Aby sa plne postavili na toto stanovisko, bránilo im to, že nepoznali materialistické chápanie dejín. Marxizmus pristúpil k problému slobody a nevyhnutnosti ako k problému celosvetovo-dejinnej praxe ľudstva (prvky takéhoto prístupu boli v predmarxistickej, napr. heglovskej filozofii), nie iba ako k problému poznania zákonov prírody a spoločnosti ľudstvom, ale ako k problému spoločenskej kontroly nad týmito zákonmi. Iba na tomto základe sa mohol správne vyriešiť aj problém determinizmu a „slobodnej vôle“ v individuálnom správaní človeka, problém kontroly i sebakontroly činov, problém zodpovednosti za svoje činy.

Z toho, pravda, nevyplýva, že problém determinizmu a slobody v dejinách na jednej strane, a v správaní jednotlivca na druhej strane, môže sa skúmať nerozčlenené, bez vydelenia toho špecifického aspektu, ktorý je nevyhnutný pri prístupe k individuálnemu správaniu. V marxistickej etickej literatúre na každom kroku možno odhaliť redukcii všetkých determinantov ľudského správania na všeobecné sociálne podmienky a zákony pri vylúčení iných determinujúcich faktorov (genetických, fyziologických, psychologických, kultúrnych, vrátane morálnych atď.). To znamená, že sama úloha sociálneho faktora (pri zdôraznení jeho významu) vo svojich vedomých osobnostných prejavoch sa neberie do úvahy v dostatočnej miere. Azda ani netreba hovoriť, že pri takej redukcii sa ochudobňuje tak chápanie determinizmu, ako aj chápanie zodpovednosti človeka za svoje správanie.⁹

Je známe, že so vzrastom kontroly spoločnosti nad spoločenskými vzťahmi zodpovednosť ľudí za ich činy vzrastá. No vzrastajúca kontrola spoločnosti nad spoločenskými vzťahmi predpokladá vzrast aktívnosti jednotlivých individuí

⁹ Poznamenávame, že problém slobody a nevyhnutnosti v jej morálnom aspekte (ako aj v iných aspektoch) je úzko spätý s problémom nevyhnutnosti a náhodnosti. Nevyhnutnosť sa neredukuje na určenie príčin javu (všetko „náhodné“ tiež nie je bez príčiny), no predpokladá objasnenie podstatných a nepodstatných, vnútorných a vonkajších, nevyhnutných a nie nevyhnutných príčin vzhľadom na daný proces, a taktiež skúmanie možností zmeniť vzájomný vzťah medzi nimi zmenením podmienok. Nemôžeme sa podrobne zaoberať touto otázkou. Pripomeňme iba, aký úžas vyvolala „nevyvráťiteľnosť“ štatistických faktov, ktoré odsudzujú „určité percento“ ľudí na zločiny, prostitúciu atď., u takých spisovateľov, ako Gleb Uspenskij a F. M. Dostojevskij. V skutočnosti toto percento nie je ničो fatálne, podriadené nekontrolovateľnej moci náhody alebo absolútnej štatistickej zákonitosti. Vyjasnenie „nevyhnutnosti“ takých javov za určitých spoločenských okolností zaväzuje humánnych ľudí bojovať za zmenu týchto okolností s ich pevnými „percentami“ sociálneho zla.

Otázky spojenia kategórií nevyhnutnosti a slobody s kategóriami nevyhnutnosti a náhodnosti, vydelenie špecifického aspektu problému nevyhnutnosti a slobody s prihliadnutím na individuálne správanie, kriminálnu zodpovednosť a morálku, vo svojej knihe *The Problem of free Will* (Budapest 1966) detailne a dôkladne rozpracúva maďarský marxista T. Földesi. Hoci v tejto knihe nájdeme rad sporných tvrdení, podľa nášho názoru je serióznym príspevkom k marxistickému osvetleniu problému.

a vytvorenie rozmanitých podmienok pre prejavenie takej aktívnosti; predpokladá rast vedomostí, správny svetonázor, určité morálno-politické kvality individua. Etika môže riešiť problémy morálnej zodpovednosti človeka za jeho činy, iba keď sa opiera o dialektickomaterialistické chápanie problému slobody a nevyhnutnosti v dvoch aspektoch, na ktoré sme poukázali — sociálno-historickom a individuálnom, neoddeľujúc jeden od druhého a nemiešajúc ich. Ak skúmame morálne aspekty tohto problému, pokračujeme na novom základe v tom ideovom zápase, ktorý sa viedol na prelome storočí okolo tohto ústredného problému svetonázoru a mravnosti.

Riešenie problému slobody a nevyhnutnosti (v dejinách i v činnosti jednotlivcov) je kľúčom k riešeniu otázky o rozdiel medzi kategóriami vedy a hodnotovými kategóriami, vrátane tých, ktoré skúma etika. Známy je Leninov výrok o tom, že determinizmus nevyklučuje ani rozum, ani svedomie, ani hodnotenie ľudských činov a dáva základ pre rozumné rozhodnutie, pre správne ocenenie¹⁰ (a pre určenie sku očných hodnôt). Preto rozhodnutie, vyjadrovanie „jazykom morál'ky“, t. j. prostredníctvom po'mov povinnosti, svedomia, cti atď., môžu byť racionálne zdôvodnené poznaním objektívneho procesu rozvoja spoločnosti, správneho chápania úlohy určitých sociálnych spoločenských a hodnôt. Uvedené po my sú akýmsi prekladom tých sociálnych hodnôt (zodpovedajúcim podmienkam spoločenského vývinu), ktoré určitým spôsobom orientujú správanie ľudí na jazyk individuálneho vedomia. Pojmy morálneho vedomia predstavujú svojrázne stupne prechodu od „vonkajšej“ determinácie a regulácie činov a správania človeka smerom k vnútornej determinácii.

Z toho nevyplýva, že vedecké pojmy a pojmy „jazyka morálky“ môžu sa stotožňovať. Také stotožnenie by znamenalo, že vo vedeckom výskume možno s rovnakým úspechom uplatniť pojmy príčinnosti, zákonitosti, podstaty atď., ako aj pojmy hodnoty, normy, povinnosti atď. Vo svojom článku sme neraz poznamenali, že Marx a Lenin rozhodne namietali napríklad proti tomu, aby sa do jedného radu staval pojem hodnoty (ceny) ako ekonomickej kategórie a hodnoty v inom (napr. v etickom) význame, aby sa ekonomická analýza nahrádzala apeláciou k spravodlivosti a v takejto apelácii, aby sa videl akýsi druh teoretického dôkazu. Medzitým v etickej literatúre získal trvalé miesto názor na etické kategórie ako na „s'upne poznania“ objektívnej („morálnej“) skutočnosti, ktoré majú ten istý význam ako vedecké pojmy. V podstate tohto zmiešavania leží prístup ku všetkým spôsobom odrážania skutočnosti človekom (vedeckému, umeleckému, morálnemu atď.) ako k vedeckému poznaniu.

V skutočnosti vedecké poznanie si nemožno pliesť ani s umeleckým odrazom, ani s morálnym, ani — tým viac — s náboženským. Ako je známe, vo vedomí človeka v neoddeliteľnej jednote s poznávacími procesmi jestvujú emocionálne, vôľové a iné procesy so svojou relatívnou samostatnosťou a špecifickosťou.¹¹ Odhaľovať túto špecifickosť — to je úloha filozofov marxistov. V skúmaní

¹⁰ Pozri LENIN, V. I.: Poln. sobr. soč., 1, 159.

¹¹ Pozri VASILEV, S.: Teorija o'traženija i chudožestvennoje tvorčestvo, Moskva 1970, s. 48 n.

morálneho odrazu treba venovať zvláštnu pozornosť emocionálnym a vôľovým procesom, pochopiteľne neodtrhávajúc ich (podľa vzoru emotivistov) od reflexie, charakteristickej pre každú vedomú činnosť človeka. Štúdium vôľových a emocionálnych procesov, ktoré charakterizujú morálne príkazy a hodnotenia, vytvára teoreticko-poznávací problém etiky, ako aj psychologický problém. Chápanie morálnej (dobrej) vôle a morálnych citov v teórii poznania a etike na jednej strane, v psychológii na druhej strane, bude mať, pravdaže, svoju špecifickosť, ktorú však, žiaľ, v mnohých prácach o etike nemožno nájsť.

Pretože hovoríme o vedeckej analýze morálneho vedomia s jeho pojmami (svedomie, povinnosť, česť atď.), takáto analýza vyžaduje uplatnenie všeobecných vedeckých kategórií a rozpracovanie špeciálneho pojmového aparátu etiky ako vedy (ktorý je dosiaľ veľmi málo rozpracovaný). No zamieňať normatívno-hodnotové pojmy s vedeckými pojmami znamená stratiť možnosť rozvoja etiky ako vedy, zameniť etiku s morálkou, vedeckú analýzu moralizáciou. Neznamená to, že uvedené pojmy nemajú objektívny obsah ako zvlášť ne formy morálneho vedomia, odrážajúce určité javy. O tom sme už hovorili. Pretože majú takýto obsah, môžeme usudzovať podľa ich používania (t. j. podľa odvolávania sa na určitú morálnu povinnosť, svedomie, spravodlivosť atď.) o rozličných sociálnych podmienkach, o dozrievajúcich premenách, o dynamike spoločenského vedomia a jeho individuálnych prejavoch atď. V tomto zmysle majú poznávajúcu úlohu ako index alebo symptóm (podľa Engelsovho vyjadrenia) určitých posunov vo vedomí, zodpovedajúcich nejakým hlbinným procesom v živote spoločnosti.

Na prvé miesto však vystupuje ich úloha ako motívu správania sa, ako prostriedku regulácie činov a výchovy ľudí. Racionálne zdôvodnenie týchto pojmov v etike spočíva v dokázaní toho, že ich obsah zodpovedá objektívnym potrebám vývinu spoločnosti a človeka. Nemôžeme súhlasiť s takým tvrdením, že „keď ide o filozofiu činnosti, praktickú filozofiu, filozofiu hodnôt (v danom prípade sa hovorí o filozofii morálky — aut.), niekoľko rozličných koncepcií môže byť rovnako rozumných.“¹² Mohlo by sa zdať, že v oblasti „praktickej filozofie“ (etiky) nejestvuje vedecké kritérium pre určenie rozumnosti jej základov, že pri jestvujúcom „pluralizme“ filozoficko-etických systémov niet iného východiska okrem vzájomnej znášanlivosti. V skutočnosti však to tak nie je. Jestvuje etický systém, ktorého vedecké základy vytvoril marxizmus. Zodpovedá „rozumu storočia“ a završuje sa na základe novej sociálnej skúsenosti a pokroku vedy, na základe osvojenia a prepracovania popredných výdobytkov filozoficko-etického myslenia, spojeného s bojom za demokraciu, osvetu, sociálny a mravný pokrok. Brániac všetky pravé morálne hodnoty, ktoré ľudstvo vytvorilo, marxizmus nezmieriťelne bojuje proti reakcii, útlaku a všetkým formám prevrátenia ľudských hodnôt (ktoré majú bojovníci proti imperializmu a vojne nezávisle od svojich politických, spoločenských a filozofických názorov).

Pri skúmaní mravných problémov, ktoré stavia život, rozvoj vedy, výtvary

¹² PERELMAN, CH.: *Morale et libre examen*. Revue de l'Université de Bruxelles, 1966, an. 18, No. 4, p. 327.

literatúry a umenia¹³, je dôležité vyjasniť si, aké hlbinné procesy vyvolali tú alebo onú zmenu vo formulovaní týchto problémov predstaviteľmi rozličných spoločenských síl, aká zmena prebehla v obsahu morálnych pojmov každodenného i teoreticko-morálneho vedomia. Súčasne je nevyhnutné zaviesť formy tvorenia týchto pojmov, ukázať spojenie (a neraz aj prepletanie) „etických kategórií“ s estetickými a vedeckými, odhaliť zvláštny charakter vzťahov objektívneho a subjektívneho, absolútneho a relatívneho, jestvujúceho a toho, čo by malo jestvovať vo vývine mravnosti atď. Dôležitosť marxisticko-leninskej metodológie je tu celkom nesporná.

Celá táto práca (ako aj celá oblasť výskumov, ktorými sa zaoberá etika) musí sa podriaďovať úlohe, ktorá vyjadruje hlavné zameranie marxistickej etiky: pomôcť ľuďom, bojujúcim za novú spoločnosť, budovateľom novej spoločnosti, správne pochopiť morálny zmysel ich činnosti, nájsť rozumové základy pre správny výber a správne hodnotenie ľudských činov, pomôcť rozšíriť a utvoriť pevné mravné presvedčenia v spoločnosti, presvedčenia, ktoré sú nevyhnutné pre každého jednotlivca v jeho osobnom i spoločenskom živote.

*Prevzaté z časopisu Voprosy
filosofii, 8, 1971*

¹³ Chceli by sme zdôrazniť dôležitosť marxistického skúmania filozofických problémov, ktoré stavia a rieši svetová literatúra, klasická i súčasná. Diela ruskej klasickej literatúry sú zvlášť bohaté na filozofické úvahy o morálnych problémoch. No bolo by nesprávne nedoceniť aj kladenie dôležitých morálnych otázok v súčasnej sovietskej i svetovej socialistickej a demokratickej literatúre, ktorá z rozličných strán odráža proces budovania novej spoločnosti a boj národov za demokraciu a socializmus. XXIV. zjazd KSSZ poukázal na vzrastajúcu úlohu literatúry a umenia pri formovaní svetonázoru sovietskeho človeka, jeho mravných presvedčení, duchovnej kultúry.